

Raul Hilberg: Pachatelé, oběti, diváci.

Židovská katastrofa, 1933–1945 (anglický originál Perpetrators, Victims, Bystanders, vydaný v roce 1992). 1. vydání. Praha: Argo, 2002, 298 stran, ISBN 80-7203-472-3.

Holocaust a problematika tzv. konečného řešení židovské otázky za druhé světové války patří k velmi častým tématům nejen vědeckých studií a publikací, ale je rovněž předmětem mnohých uměleckých zpracování. Téma utrpení Židů a židovské katastrofy totiž neztratilo ani dnes na aktuálnosti, ačkoli od zahájení drastických opatření vůči Židům v nacistickém Německu již uběhlo přes šedesát let. Recenzovaná publikace Raula Hilberga, jejíž český překlad byl vydán za podpory Nadace Open Society Fund a za finanční podpory Nadačního fondu obětem holocaustu, nabízí unikátní pohled na pachatele, oběti a diváky židovské katastrofy.

Renomovaný historik a profesor historie na University of Vermont Raul Hilberg je považován za jednoho z nejvýznamnějších znalců problematiky holocaustu. Je autorem mnoha publikací o holocaustu, z nichž k neznámějším patří *The Destruction of the European Jewry* (1961), *The Politics of Memory: The Journey of a Holocaust Historian* (1996), *Documents of Destructions: Germany and Jewry, 1933–1945* (1971) a *Perpetrators, Victims, Bystanders* (1992). Jako spoluautor se podílel rovněž na vzniku publikace *The Warsaw Diary of Adam Czerniakow: Prelude to Doom* (1979). Hilbergův zájem o tuto problematiku je dán především jeho osobní zkušeností a rodinnou historií, neboť jako vídeňský Žid zažil na vlastní kůži dopad nacistických protižidovských diskriminačních opatření a před přímou likvidací se společně se svou rodinou zachránil doslova na poslední chvíli komplikovanou emigrací přes Kubu do USA v letech 1939–1940.

Recenzovaná publikace je členěna do tří samostatných částí, zabývajících se otázkou, kdo byli pachatelé, oběti a svědci evropské židovské katastrofy. Autor sám přitom tyto části považuje za ucelené a uzavřené celky, které je možné číst samostatně, neboť „*tyto tři skupiny se od sebe lišily a zůstaly odděleny, [příčemž – pozn. aut.] každá z nich viděla to, co se přihodilo, ze své vlastní, úzce vymezené perspektivy a každá zaujímala odlišnou škálu postojů a reakcí*“ (Hilberg, 2002, s. 11). Každá část publikace tak nabízí absolutně odlišný pohled na stejné události – pachatelé „pouze“ vykonávající svou práci, oběti jako „pouhý předmět práce“ jiných a svědci jako „pouzí“ diváci, kteří nevěří, co se děje, a když už věří, tak si připadají naprosto bezmocní. Podrobná analýza života jednotlivých skupin aktérů, založená na hluboké faktografické znalosti, je doplněna líčením jednotlivých lidských osudů, čímž se kniha stává pro čtenáře velmi dostupnou a umožňuje mu se do jisté míry identifikovat s jednotlivými aktéry příběhů.

V první části knihy se Hilberg zabývá otázkou, kdo byli *pachatelé* židovské katastrofy. Za stěžejní přitom považuje skutečnost, že všichni pachatelé sami sebe považovali pouze za součást obrovského byrokratického systému a za vykonavatele rozhodnutí jiných. Díky obrovskému množství úřadů a jednotlivců, podílejících se na katastrofě Židů, tak nikdo neměl pocit osobní odpovědnosti, pachatelé se považovali za pouhé „*kolečko v obrovském soukolí*“ (Hilberg, 2002, s. 11) a jen plnili svěřené úkoly. V jednotlivých kapitolách tohoto oddílu pak Hilberg podrobně analyzuje roli jednotlivých skupin pachatelů, konkrétně roli Adolfa Hitlera, jednotlivých úřadů odpovědných za realizaci protižidovských opatření, včetně konečného řešení, lékařů, právníků, zahraničních vlád a dobrovolníků. U konkrétních pachatelů potom rozlišuje mezi rolemi starých funkcionářů, nováčků, fanatiků, surovců a pochybovačů, přičemž důkladně sleduje motivaci jednotlivých pachatelů, jakož i vlivy a okolnosti, které vedly k tomu, že se z lidí stali pachatelé.

Podobně jako v dalších oddílech Hilberg nejen líčí fungování nacistické protižidovské mašinérie a roli jednotlivých úřadů. Obecná líčení postupů a situace v Německu jsou doplněny velmi dobře vybranými ilustracemi života konkrétních představitelů skupin, po-

dílejších se na likvidaci Židů, od vysokých nacistických funkcionářů až po obyčejné Němce. Autor popisuje nejen osudy známých nacistů (Hitler, Eichmann, Speer, Goebbels, Himmler, Göring, Frank), ale i lidí, kteří před válkou vedli obyčejný život a ve víru událostí se z nich stali pachatelé. Pro mnoho z nich jako např. pro Němce odpovědného za vedení koncentračního tábora v Chmelnu Aloise Höfeleho se realizace protižidovských opatření stala zanedlouho „*prací, na kterou si člověk zvykne*“ (Hilberg, 2002, s. 43), a po skončení války, kdy se tito „řadoví pachatelé“ vrátili k civilnímu životu, se jejich válečná zkušenost stala pouze nepříjemnou součástí minulosti.

Ve druhé části recenzované knihy se autor věnuje problematice *obětí*. Kdo byli ti, proti nimž byla nacistická opatření namířena? Hilberg poukazuje na skutečnost, že ačkoli šlo o Židy, byla tato skupina značně vnitřně rozčleněna a pozice jednotlivých skupin Židů se od sebe významně lišily. Z tohoto důvodu jsou samostatné kapitoly věnovány úloze židovských vůdců, uprchlíkům, postavení mužů, žen a dětí, křesťanským Židům (křesťanům podle náboženství, ale Židům podle norimberských zákonů), privilegovaným skupinám, nepřízřivým Židům a konečně těm, kteří holocaust přežili. Na pozadí historických událostí Hilberg opět líčí příběhy konkrétních lidí z jednotlivých skupin a velmi dobře podává rovněž širší obraz života Židů v ghettech v historicko-sociologických souvislostech. Autor věnuje pozornost i nelehké roli, kterou při uplatňování protižidovských opatření hráli židovské rady a židovští vůdci (Leo Baeck v Německu, Adam Czerniakow ve Varšavě, Chaim Rumkowski v Lodži či Jacob Gens ve Vilniusu), kteří byli nuceni přímo spolupracovat s německými okupanty, neboť zodpovídali za život v ghettech a často vybírali Židy do transportů. Obzvlášť katastroficky pak působí líčení situace dětí s uvedením až neuvěřitelně vysokých počtů dětí, které se staly oběťmi nacistického protižidovského tažení.

Při čtení druhé části Hilbergovy publikace si čtenář až snad překvapivě uvědomí, jak relativně pasivně přijímali Židé svůj osud a postupné zhoršování životních podmínek, vyplývající ze silných nacistických protižidovských opatření. Autor poukazuje na skutečnost, že jen velmi málo Židů se postavilo proti zhoršující se situaci Židů a zapojilo se do aktivního odporu proti Němcům či jiným okupantům zejména po té, co přes snahu předáku ghatt zamezit šíření nepokojů mezi jejich obyvateli sem pronikly informace o deportacích a likvidaci Židů (např. skupiny v ghettech ve Vilniusu, v Białystoku nebo ve Varšavě). Pro většinu vůdců hnutí odporu pak vzpoura představovala jedinou alternativu k pasivnímu přijímání osudu, protože Židé neměli již tak jako tak co ztratit.

Závěrečná třetí část recenzované publikace se zabývá pozicí *svědků* nejen z různých zemí Evropy, ale i ze zámoří, kteří nebyli ani pachatelé, ani oběti, ale na první pohled stáli jakoby mimo katastrofu. Zvláštní pozornost je věnována jednotlivým národům v Hitlerem okupované Evropě (Německu, Pobaltí, Ukrajině, Bělorusku, Polsku, Dánsku, Nizozemsku, Norsku, Belgii), neutrálním státům (Švýcarsku, Švédsku), spojencům (USA, Velké Británii), roli církve, jakož i konkrétním jednotlivcům (pomocníkům nacistického Německa či naopak zachráncům Židů a poslům zpráv o židovské katastrofě). Z této komplexní analýzy je snad nejvíce zarážející několikrát podrobně dokumentovaná skutečnost, popisující neochotu „svědků“, zejména spojenců, ale i židovských organizací a Židů žijících mimo území okupovaná Německem, uvěřit rozsahu a závažnosti židovské katastrofy v Evropě.

Autor popisuje příběhy poslů, kteří unikli z koncentračních táborů a kteří se snažili informovat o likvidaci Židů a o nebezpečí hrozícím Židům v okupované Evropě. Apelovali na židovské rady, na spojence i na mezinárodní organizace, předávali jim informace o otřesných životních podmínkách v ghettech i o německém „konečném řešení“ židovské otázky. Marně. Hilberg líčí např. příběh úspěšného uprchlíka z Osvětimi Waltera Rosenberga (Rudolf Vrba), jenž ze své činnosti v Osvětimi věděl, že mají být do tohoto tábora transportováni k likvidaci maďarští Židé. Po nebezpečném útěku přes Polsko a přes Maďarsko se dostal až do Budapešti, kde předal tuto naléhavou informaci místní židovské ra-

RECENZE

dě. Vrbovo varování bylo však považováno za příliš fantastické a nereálné. O měsíc později skutečně byly zahájeny transporty maďarských Židů do Osvětimi a tisíce lidí přes Vrbovo varování našly smrt v tomto koncentračním táboře (Hilberg, 2002, s. 162–163).

Bohužel poselství z ghatt a z koncentračních táborů nebyla vyslyšena ani ve svobodném světě. Jejich slova se zdála natolik fascinující a neuvěřitelná, že se jim jejich adresáti bránili uvěřit a většinou svědectví odmítli být jen teoreticky připustit. Takovou hrůzu si nemohl nikdo představit. Židovská problematika navíc nepředstavovala pro spojence priority, ačkoli po roce 1942 již na Západ pronikalo značné množství informací o situaci Židů v Evropě. Většinou byly však potlačovány, zamlčovány či zcela ignorovány jako nedostatečně ověřené, nereálné a přehnané. „Svědci“ židovské katastrofy se tak svou nečinností *de facto* stávali spolupachatelé minimálně tím, že ignorovali vyhrčenou situaci Židů v Evropě a že Německu umožnili další likvidaci Židů např. tím, že opakovaně odmítli bombardovat koncentrační tábor v Osvětimi.

Po přečtení Hilbergovy studie si snad každý čtenář položí následující otázky: „*Jak se to vlastně mohlo stát?*“ „*Jak to, že nikdo proti situaci Židů v Evropě nezakročil?*“ Čtenáře až mrazí v zádech nad samozřejmostí, s níž všichni zúčastnění přistupovali ke své roli v protižidovském tažení. Pachatelé považovali likvidaci Židů za pouhé plnění pracovních povinností a stejnou samozřejmost, s níž se postupně poddávali svému nepříznivému osudu, lze nalézt i u většiny obětí. Židé se postupně přizpůsobovali zhoršující se situaci vrcholící transporty a až na pár výjimek zavírali oči před krutou realitou. Hilberg navíc fascinujícím způsobem kombinuje „suché“ statistické údaje o počtech obětí s příběhy konkrétních pachatelů, obětí, diváků, čímž najednou dává anonymním osobám konkrétní jména a tváře. Velmi živě a barvitě tak líčí konkrétní osudy a příběhy konkrétních jednotlivců v historických a psychologických souvislostech, včetně popisu vlivů okolí a vnitřní motivace jednání jednotlivců v konkrétní situaci.

Recenzovaná publikace patří k vynikajícím dílům, která zasazují tragické osudy evropských Židů do širších souvislostí. Kniha je založena na důkladném výzkumu a na využití archivních materiálů. Je doplněna bohatým poznámkovým aparátem a odkazy na související literaturu a materiály. Jednotlivé kapitoly jsou krátké a čtivě psané, čímž je publikace velmi dobře přístupná i pro čtenáře bez hlubších znalostí historických souvislostí. Knihu tak využijí nejen studenti a zájemci o historii a o mezinárodní vztahy, ale zejména široká veřejnost se zájmem o nedávnou historii, a to i díky velmi kvalitnímu českému překladu.

Radka Havlová